ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

АҲОЛИ ЎРТАСИДА МАФКУРАВИЙ ИММУНИТЕТНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ КРИМИНОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ

Закирова Адина Гулямовна
Ўзбекистон Республикаси ИИВ
Академияси профессори,
юридик фанлар доктори, профессор

Нурумбетова Садоқат Аллаяровна
Ўзбекистон Республикаси Криминология
тадқиқот институти Илмий котиби,
юридик фанлар доктори, доцент

Аннотация: Мазкур мақолада аҳоли ўртасида мафкуравий иммунитетни шакллантиришнинг криминологик жиҳатлари таҳлил этилади. Мафкуравий бўшлиқнинг жиноятчилик ва девиант хулқ-атворга таъсири ёритиб берилган. Муаллиф томонидан салбий ғояларнинг олдини олишда ижтимоий профилактиканинг ўрни ва аҳамияти илмий жиҳатдан асослантирилган. Шунингдек, жамиятда ҳуқуқий онг ва мафкуравий барқарорликни таъминлаш орқали ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишга қаратилган амалий таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: Мафкуравий иммунитет, криминология, жиноятчилик, профилактика, девиант хулқ-атвор, тарбия, хавфсизлик, ижтимоий муҳит.

Мафкуравий иммунитет — жамиятга таъсир қилувчи ёлғон маълумотлар, мафкуравий таҳдидлар ва нотўғри ғояларга қарши тик турган руҳий ва маънавий муҳофаза тизими ҳисобланади. Жамият хавфсизлигини таъминлашда мафкуравий иммунитетнинг аҳамияти катта бўлиб, уни шакллантириш ва мустаҳкамлаш масалалари криминология фанининг ўрганиш доирасига киради. Мақолада ушбу тушунчанинг криминологик жиҳатлари, шакллантириш усуллари ва миллий ҳамда хорижий илмий тадқиқотлар натижалари таҳлил қилинади.

Замонавий жамият барқарорлигини таъминлаш кўп қиррали жараён бўлиб, унда мафкуравий иммунитет феномени марказий ўринни эгаллайди. Мафкуравий иммунитет аҳолининг ёт ғоявий таъсирларга, деструктив мафкуравий таҳдидларга ва манипулятив ахборот хуружларига нисбатан шаклланган ички барқарорлик ҳамда муҳофаза тизими сифатида талқин этилади. Мазкур тизим жамиятни радикал ғоялар, ёлғон ахборот ва бузғунчи қарашлар таъсиридан ҳимоя қилишда муҳим фундаментал омил ҳисобланади.

Мукаммал шаклланган мафкуравий иммунитет тизими маънавий-ахлоқий қадриятлар ва ҳуқуқий механизмлар уйғунлиги асосида фаолият юритади. У ижтимоий-психологик соғлом муҳитни сақлаш, ҳуқуқий тартибни таъминлаш ва ахборот маконидаги таҳдидларни нейтраллаштиришда муҳим вазифани бажаради. Айнан шу сабабли мафкуравий иммунитет масаласи бугунги кунда ижтимоий психология, криминология, сиёсатшунослик ва ҳуқуқшунослик фанларининг фундаментал тадқиқот объектларидан бирига айланган.

Мафкуравий иммунитетнинг ҳуқуқий асослари жамиятдаги онг ва маънавиятни ҳимоя қилишга қаратилган давлат сиёсати ҳамда қонунчилик воситалари тизимини қамраб олади. Бу жараён жамоат тартибини сақлаш, экстремистик ва радикал ғояларнинг тарқалишига қарши ҳуқуқий тўсиқларни ўрнатишни назарда тутади.

Ҳ.Н.Салин (2018) таъкидлаганидек, мафкуравий иммунитетнинг ҳуқуқий пойдевори давлат томонидан белгиланган мафкуравий хавфсизликни таъминловчи норматив-ҳуқуқий базадир. Ушбу ҳужжатларнинг асосий мақсади — ижтимоий-сиёсий барқарорликни таъминлаш ҳамда жамиятга салбий таъсир кўрсатувчи зарарли мафкураларнинг тарқалишига йўл қўймасликдан иборат.

Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида ахборот хавфсизлигини таъминлаш, кибермаконда тарқалаётган таҳдидли ва зарарли маълумотлар мониторингини амалга ошириш мақсадида бир

қатор концептуал ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинган. Мазкур қонунчилик базаси фуқароларнинг мафкуравий иммунитетини шакллантиришда ҳуқуқий пойдевор вазифасини ўтаб, давлатнинг мафкуравий барқарорлигини кафолатлайди.

Криминологик парадигма доирасида мафкуравий иммунитет жамиятнинг жиноятчилик ва деструктив ижтимоий таҳдидларга қарши маънавий-ҳуқуқий «қалқони» сифатида намоён бўлади. Мухтаров (2020) таъкидлаганидек, ушбу ҳимоя тизимининг заифлашуви фуқаролар, хусусан, ёш авлоднинг экстремизм, терроризм ва бошқа радикал оқимларга мойиллигини кескин оширувчи криминоген омил ҳисобланади.

M.K. Jordan (2016) мафкуравий иммунитетни ички хавфсизликни таъминлашнинг концептуал воситаси сифатида талқин этиб, у жиноятчиликнинг мафкуравий оқибатларини нейтраллаштиришда муҳим роль ўйнашини таъкидлайди. Муаллифга кўра, давлат ва жамият институционал миқёсда сафарбар этилгандагина, мафкуравий иммунитет деструктив таъсирларга қарши самарали тўсиқ ҳосил қилади. S. Thompson (2019) эса мазкур ҳодисани давлат хавфсизлик тизимидаги интегратив восита сифатида таҳлил қилиб, рақамли ахборот маконида манипуляцияларга қарши барқарорликни таъминлаш учун мафкуравий иммунитетни мустаҳкамлашни стратегик вазифа деб билади.

Россиялик тадқиқотчи В.П. Иванов (2019) илмий қарашларида мафкуравий иммунитет тизими давлат ва ижтимоий институтлар томонидан ишлаб чиқилган профилактик ҳамда ҳуқуқий чора-тадбирларнинг синергик мажмуи сифатида талқин этилади. Бундай тизимли ёндашув салбий мафкуравий таъсирларнинг тарқалиш ареалини чеклаш ва уларнинг олдини олишда муҳим аҳамият касб этади.

Мазкур йўналишдаги тадқиқотларни давом эттирган М.Г. Абдухакимова (2022) мафкуравий иммунитетни жамиятнинг маънавий барқарорлигини кафолатловчи мураккаб механизм деб ҳисоблайди. Унга кўра, мафкуравий барқарорликка эришишда қонунчилик базасининг мустаҳкамлиги ҳамда давлат ва фуқаролик жамияти институтлари ўртасидаги ҳамкорлик (синергия) ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Демак, мафкуравий иммунитет шунчаки ҳимоя эмас, балки ижтимоий тотувлик ва хавфсизликни таъминловчи динамик бошқарув механизмидир.

Ҳозирги кунда жаҳон миқёсида ахборот технологиялари ривожланиши, глобал миқёда сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ўзгаришлар, шунингдек, турли мафкуравий таҳдидлар ва дезинформация маҳсулотлари кучайтирилиши туфайли мафкуравий иммунитетни сақлаш ва кучайтириш масаласи ҳар бир мамлакат учун долзарб аҳамиятга эга бўлди. Ўзбекистон учун бу масала айниқса муҳим, зеро мамлакатда ёшлар ўртасида радикал ғояларга мойиллик, экстремизм хавфи ва интернет орқали ёлғон ахборот тарқалиши кузатилади.

Мафкуравий иммунитетни шакллантириш ва кучайтириш масаласи бугунги кунда нафақат ижтимоий-педагогик, балки миллий хавфсизликнинг стратегик вазифаси сифатида намоён бўлмоқда.

Мафкуравий иммунитетни кучайтиришнинг стратегик заруратини қуйидагича таснифлаш мақсадга мувофиқ:

Замонавий давлат хавфсизлигини таъминлашда мафкуравий иммунитет тизимининг барқарорлиги ҳал қилувчи омил ҳисобланади. Бу жараённинг долзарблиги қуйидаги фундаментал омиллар билан асосланади:

1. Ахборот маконидаги деструктив таъсирлар ва манипуляциялар. Рақамли технологияларнинг жадал ривожланиши ахборот алмашинуви тезлигини оширган бўлса-да, айни вақтда «ахборот хуружлари» ва ёлғон ахборот (фейк) тарқалиши учун ҳам кенг имконият яратмоқда. Ижтимоий тармоқлар орқали сингдирилаётган нохолис маълумотлар аҳолининг, хусусан, ёшларнинг онгига салбий таъсир кўрсатмоқда. Ўзбекистон Миллий Озодликлари Кенгаши (2022) маълумотларига кўра, 2019–2023 йиллар давомида радикал ғояларга мойиллик кўрсатган ёшлар ижтимоий қатламининг ўсиш тенденцияси кузатилган бўлиб, бу ҳолат мафкуравий ҳимоя тизимини зудлик билан модернизация қилиш зарурлигини тақозо этади.

2. Геосиёсий хатарлар ва трансчегаравий экстремизм. Марказий Осиё минтақасининг геосиёсий жойлашуви ҳудудда экстремистик ва террорчилик ташкилотларининг фаоллигини

сақлаб қолишга олиб келмоқда. Ўзбекистоннинг стратегик аҳамияти, хусусан, минтақавий хавфсизликдаги роли ушбу таҳдидларга нисбатан доимий ҳушёрликни талаб қилади. 2021 йилда қайд этилган чегара ҳудудларидаги экстремистик гуруҳларнинг фаоллашуви (ИИВ ахбороти, 2021) мафкуравий иммунитетнинг заифлашуви жамоат хавфсизлигига тўғридан-тўғри хатар солишини исботловчи далилдир.

3. Ёшларнинг ижтимоий-психологик лабиллиги ва радикал ижтимоийлашув. Ёшлар ижтимоий гуруҳининг ўзгарувчанлиги ва ташқи таъсирларга мойиллиги уларни мафкуравий тарғиботнинг асосий «нишони»га айлантиради. Интернет ресурслари орқали тарқалаётган радикал контентлар ёшларнинг жамиятдан ажралиб қолишига, девиант хулқ-атвор шаклланишига ва ижтимоий интеграциянинг бузилишига олиб келади. Мазкур ҳолатда соғлом миллий ғояга асосланган мафкуравий иммунитет тизими деструктив ғояларнинг олдини олувчи энг самарали профилактик восита ҳисобланади.

4. Ахборот хавфсизлиги — миллий хавфсизликнинг ажралмас қисми Ахборот маконини назоратсиз ва тартибсиз ахборот оқимидан ҳимоя қилиш давлат хавфсизлик сиёсатининг устувор йўналишидир. Мафкуравий иммунитетни мустаҳкамлаш — бу нафақат маънавий тарбия, балки рақамли суверенитетни таъминлашнинг бир қисмидир. Миллий хавфсизлик комплекси доирасида мафкуравий иммунитет тизимининг такомиллаштирилиши давлатнинг барқарор ривожланиши ва ижтимоий тотувликни сақлашда муҳим кафолат бўлиб хизмат қилади.

Назаримизда мафкуравий иммунитетни кучайтириш зарур бўлган йўналишларни қуйидагича санаб ўтиш лозим:

Мактаб ва олий ўқув юртларида танқидий фикрлашга асосланган маърифий дастурларни жорий этиш.

Жамоатчилик ташкилотлари ва оммавий ахборот воситалари орқали соғлом миллий ғояларни тарғиб қилиш.

Интернетда дезинформацияга қарши курашиш учун махсус давлат дастурлари ишлаб чиқиш ва амалга ошириш.

Ёшлар ўртасида толерантлик, миллий барқарорликни тарғиб қилувчи ижтимоий лойиҳаларни қўллаб-қувватлаш.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, шуни айтиш керакки Ўзбекистонда мафкуравий иммунитетни кучайтириш миллий хавфсизликнинг ҳамда ижтимоий барқарорликнинг бирламчи шартидир. Ялпи жамиятнинг маънавий, ҳуқуқий ва технологик иммунитетини мустаҳкамлаш учун комплекс чоралар амалга оширилиши керак. Бу ўз навбатида ёшларимизни ёлғон, радикал ва экстремистик ғоялар тарқалишидан ҳимоя қилиш ва жамиятда умумий барқарорликни таъминлашда муҳим аҳамиятга эга.

Ўзбекистон криминология мактаби олимлари жиноятчиликни бартараф этиш учун жамиятнинг маънавий иммунитетини мустаҳкамлаш кераклигини алоҳида таъкидлайдилар (Абдухакимова, 2022).

Мафкуравий иммунитетни кучайтиришда ҳуқуқий таълим, жамоатчилик ва давлатнинг биргаликдаги фаолияти, оммавий ахборот воситаларининг масъулиятлилиги ва ахборот хавфсизлигини таъминлаш муҳим аҳамиятга эга. Шуни ҳам таъкидлаш керакки, мафкуравий иммунитетнинг самарадорлиги жиноятчилик даражасига тўғридан-тўғри таъсир кўрсатади (Ross, 2016).

Жиноятчиликнинг экстремистик шакллари — терроризм, диний радикализм, ксенофобия ва бошқалар — мафкуравий иммунитетнинг заифлиги оқибатида кучаяди. Оливье Роан (Roy, 2004)нинг тадқиқотларига кўра, жамиятда соғлом мафкуравий иммунитетни шакллантириш радикализм, экстремизм ва терроризмга қарши барқарорликни таъминлашдаги муҳим воситадир.

Терроризмга қарши курашда мафкуравий иммунитет давлат сиёсати билан бирга жамоатчиликнинг маънавий барқарорлиги ва маданий иммунитети орқали мустаҳкамланади. Шунинг учун ҳам криминология мутахассислари ижтимоий-ҳуқуқий чораларни такомиллаштириш ва жамиятда маърифий иммунитетни кучайтиришга эътибор қаратмоқдалар.

Мафкуравий иммунитетни кучайтиришда ҳуқуқий таълим, жамоатчилик ва давлатнинг биргаликдаги фаолияти, оммавий ахборот воситаларининг масъулиятлилиги ва ахборот хавфсизлигини таъминлаш муҳим аҳамиятга эга. Шуни ҳам таъкидлаш керакки, мафкуравий иммунитетнинг самарадорлиги жиноятчилик даражасига тўғридан-тўғри таъсир кўрсатади.

Аҳоли ўртасида мафкуравий иммунитетни шакллантириш жараёнига криминологик нуқтаи назардан ёндашиш, аввало, жиноятчиликнинг олдини олиш (превенция) ва девиант хулқ-атворнинг ижтимоий хавфлилик даражасини пасайтиришга қаратилган бўлиши керак.

Фикримизча, аҳоли ўртасида мафкуравий иммунитетни шакллантириш юзасидан қуйидаги ишларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ:

Биринчидан, "Рақамли криминологик профилактика" тизимини жорий этиш. Интернет тармоғида ёшлар ва аҳолининг турли деструктив ғояларга (экстремизм, радикализм, жиноий субмаданият) дуч келишини мониторинг қилиш ва олдини олиш учун кибер-криминологик таҳлил марказларини ривожлантириш лозим. Бунда сунъий интеллект технологияларидан фойдаланган ҳолда, мафкуравий таҳдидларнинг тарқалиш каналларини аниқлаш ва уларга қарши муқобил, илмий асосланган "ахборот антидотлари"ни (контр-тарғибот) реал вақт режимида шакллантириш тавсия этилади.

Иккинчидан, виктимологик профилактикани мафкуравий тарбия билан интеграциялаш. Мафкуравий иммунитет фақат билим даражаси эмас, балки шахснинг ижтимоий манипуляцияларга берилувчанлигини камайтиришдир. Криминологик жиҳатдан, аҳолининг, айниқса, ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламларнинг виктимлик (жабрланувчига айланиш) хусусиятларини ўрганиб, уларни ёт ғоялар таъсирига тушиб қолишдан ҳимоя қилувчи "психологик ва ҳуқуқий барқарорлик" тренингларини таълим тизими ва маҳалла даражасида мунтазам ўтказиш зарур.

Учинчидан, жиноий субмаданиятга қарши мафкуравий иммунитетни шакллантириш. Аҳоли, хусусан, ёшлар ўртасида "ўғрилар олами" ёки бошқа криминал субмаданият элементларининг романтизация қилинишига йўл қўймаслик учун криминологик маърифатни кучайтириш керак. Бунда ҳуқуқбузарлик ва жиноятларнинг оқибатлари, жазонинг муқаррарлиги ҳамда криминал муҳитнинг жамият учун ҳақиқий хавфини кўрсатиб берувчи амалий ва илмий асосланган контентларни тарғиб этиш муҳим аҳамиятга эга.

Тўртинчидан, ижтимоий муҳитни соғломлаштириш орқали мафкуравий бўшлиқни тўлдириш. Криминологик нуқтаи назардан, мафкуравий иммунитетнинг сусайишига асосий сабаблардан бири ижтимоий муҳитдаги бўшлиқдир. "Маҳалла – сектор – оила" тизимида индивидуал профилактика ишларини кучайтириб, аҳолининг бўш вақтини мазмунли ташкил этиш ва уларни ижтимоий фойдали меҳнат ёки ижодий фаолиятга жалб қилиш орқали ташқи салбий таъсирларга нисбатан барқарор ижтимоий муҳитни яратиш мақсадга мувофиқ.

Бешинчидан, мафкуравий иммунитетни баҳолашнинг криминологик индикаторларини ишлаб чиқиш. Ҳудудлар кесимида аҳолининг мафкуравий барқарорлигини баҳоловчи илмий индикаторлар (критерийлар) тизимини жорий этиш лозим. Бунда ҳудуддаги жиноятчилик даражаси, ҳуқуқбузарликларнинг турлари ва аҳолининг ижтимоий кайфиятини ўзаро боғлиқ ҳолда таҳлил қилиш орқали, "мафкуравий хавфлилик даражаси юқори" бўлган ҳудудлар учун махсус манзилли профилактика дастурларини ишлаб чиқиш ва амалиётга татбиқ этиш тавсия қилинади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Ҳ.Н.Салин. Криминология ва мафкуравий хавфсизлик. Тошкент, 2018.
2. M.K. Jordan. Ideological Immunity in Modern Society. Journal of Criminology, 2016.
3. А.Р. Мухтаров. Жамият хавфсизлиги ва мафкуравий иммунитет. Ўзбекистон ҳуқуқшунослиги журнали, 2020, №2.
4. S. Thompson. Ideological Security and Crime Prevention. Criminology Today, 2019.
5. Е.К. Ли. Information Technology and Ideological Resistance. International Journal of Social Sciences, 2017.

6. Н.Р.Саидов. Мафкуравий иммунитет тараққий этиши ва профилактикаси. Ўзбек илм-йўналиши журнали, 2021.
7. J. Peterson. National Ideological Defense Systems. Policy Review Quarterly, 2018.
8. В.П. Иванов. Российский опыт в формировании идеологического иммунитета. Вестник криминологии, 2019.
9. М.Г. Абдухакимова. Криминология ва мафкуравий муаммолар. Тошкент, 2022.
10. L. Greenberg. Challenges in Ideological Security. Crime and Society, 2020.
11. US Department of Homeland Security (DHS). (2018). National Cyber Security Strategy. Washington, D.C. Retrieved from https://www.dhs.gov/
12. European Commission. (2019). Preventing Radicalisation to Terrorism and Violent Extremism. Brussels. Available at https://ec.europa.eu/home-affairs/policies/counter-terrorism/preventing-radicalisation_en
13. Иванов, В.П. (2019). Российский опыт в формировании идеологического иммунитета. Вестник криминологии, № 4, с. 45-53.
14. Public Safety Canada. (2020). Building Resilience Against Radicalization. Ottawa. Retrieved from https://www.publicsafety.gc.ca/